

Idegenellenesség középfokon

CSÁKÓ MIHÁLY

Wesley János Lelekészkező Főiskola

Az éppen folyó „Iskola és társadalom 2017” kutatás módot ad rá, hogy teljesen friss adatokból rekonstruáljuk a fővárosi középiskolások attitűdjét idegenekkel szemben, és összevessük korábbi évek – 2005, 2008 – hasonló korú középiskolásainak attitűdjével. Méréseink szerint az idegenekkel szembeni attitűdök összképe a korábbihoz hasonló. Az eltérések egyrészt az ellenérzés ritkulását mutatják, másrészt ez a változás eltérően érinti a különböző iskolatípusok tanulóit. Ezt a különbséget az iskolatípusok átszervezésével és tanulóik családi hátterének változásával próbáljuk magyarázni. Végül kísérletet teszünk a migránsokkal szembeni hangulatok hatásának tettenérésére is, bár ez nem szerepelt a kutatási szempontok között.

Kulcsszavak: etnikum, nemzetiség, attitűd, középiskolások, migránsok

A current research project titled „School and Society, 2017” makes possible to explore secondary school students’ attitude towards foreigners in Budapest and to compare it with the attitude of former students in 2005 and 2008. The general overview is similar than in former years. Smaller differences show less hostility which is present in different measure in types of secondary schools. Differences can be explained by the transformations carried out in the relationships of the three types of secondary schools and by changes in the students’ social background. Beyond the original research plan we try to explore the impact of political attempts to raise anti-migrant public opinion.

Keywords: ethnic groups, nations, attitude, secondary school students, migrants

Az ELTE TáTK Oktatás- és Ifjúságkutató Központja 1990 és 2010 között hat-szor végzett politikai szocializációra irányuló adatfelvételt hetedikesek között¹ és ötször középiskolások között Budapesten. A szocializáció politikai dimenziójában kezdettől fontosnak tartottuk a másokkal szembeni tolerancia/intolerancia mértékének vizsgálatát. Erre 1998 óta használjuk a „padtárs-tesztet”.²

Levelező szerző: Csákó Mihály, 2600 Vác, Attila u. 3/c. E-mail: mcsako@gmail.com

¹ Ezek az adatfelvételek négyévente hallgatóink kutatási gyakorlatként is szolgáltak.

² Az eszközt kis módosítással Szabó Ildikó és Örkény Antal kutatásából (1998) vettük át közvetlen személyes kapcsolat útján, mivel Szabó Ildikó 1998-ban részt vett az ELTE Szociológiai Intézetének kutató-csoportjának munkájában, amely a hetedikeseket vizsgálta.

„Padtárs-teszt” hetedikeseknél és középiskolásoknál

2005-ben a középiskolások politikai szocializációjának kutatásába is átvettük a hetedikeseknél bevált tesztet. Az eszköz lényege 13 etnikum, illetve nemzet felsorolása ezzel a kérdéssel: „Zavarna-e, ha a padtársad lenne?” Eszközünk tulajdonképpen egy Bogardus-skála erősen leegyszerűsített részének tekinthető. Az egyszerűsítés abban áll, hogy nem különböztetjük meg az érzelem fokozatait, ami a Bogardus-skála lényegi eleme, helyette a kiterjedését állítjuk a középpontba, azt, hogy hány és milyen „más” csoportokra terjed ki. Ez az eszköz így nem a migrációhoz vagy a bármilyen okból vándorlókhoz való viszonyt méri, hanem egy olyan mögöttes beállítódás jellegéről és mértékéről ad képet, amelyről feltehető, hogy a velük szembeni attitűdöt is megalapozza. A „mások” listáját időnként kissé módosítottuk,³ de zöme mindig azonos maradt. Hetedikesek között 1998-ban, 2002-ben, 2006-ban, 2010-ben használtuk, budapesti – és más – középiskolásoknak a mássággal szembeni attitűdjét pedig 2005-ben, 2008-ban, 2013-ban és 2017-ben vizsgáltuk vele.⁴ A középiskolásokban mindig pontosan ugyanazt az eszközt használtuk. Most kihasználom azt a kivételes helyzetet, hogy a folyóirat jelen számának szerkesztésével párhuzamosan folyamatban lévő „Iskola és társadalom 2017” középiskolai kutatásból ezek az adatok iskolatípusonként már rendelkezésre állnak.⁵

A két évtizednyi időben többször vizsgált két korosztályt – a hetedikeseket és a középiskolásokat – ugyan nem lehet szigorúan összehasonlítani,⁶ de azt már 2011-ben erősen valószínűsítettük, hogy korábbi életkorokban az intolerancia aránya magasabb, és serdülőkorban folyamatosan csökken. A hetedikesek között sohasem érte el a 40 százalékot azok aránya, akik senkit sem utasítanának el, míg a középiskolások között 50 százalék körüli. A különböző időpontokban végzett mérésekben a középiskolásoknak kicsit több mint a fele – természetesen változó arányban – jelölt meg legalább egy olyan nemzetet vagy etnikumot, amely zavarná, ha ahhoz tartozó osztálytárs mellett kellene ülnie. Húsz évvel ezelőtt Szabó–Örkény (1998: 198) 2/3 körülinek találta ezt az arányt a középiskolások között. Arra nincsen tudományos kritérium, hogy ezt soknak vagy kevésnek kell-e tekintenünk, hiszen a még fiatalabbaknál még magasabb az arány, de a tizenévesek intoleranciájának ez a mértéke – csökkenő tendenciájával együtt – azt jelenti, hogy ez az attitűd már a gyermekkori – valószínűleg a családi – szocializációban megalapozódik.

Azok között, akiket több csoport is zavarna, az együttes elutasítások megfigyelésével vizsgálható, hogy feltételezhetünk-e valamilyen mögöttes elvet az ellenézés alapjaként. Ezt a „más” csoportok sajátos listája teszi lehetővé, amelyen nem egy, hanem négy szomszédos nemzet szerepel, nem egy, hanem négy csoportot lehet bőrének eltérő színével megjelölni stb. Ilyen vizsgálattal a hetedikesek között 2010-ben azt találtuk (Csákó

³ Beleszólást hagyva a kutatásban szakmai gyakorlatukat teljesítő szociológus hallgatóknak.

⁴ Az *Educatio** Külföldiek c. tematikus számában (2011. nyár) közöltem elemzést a hetedikesek idegenekhez való viszonyáról.

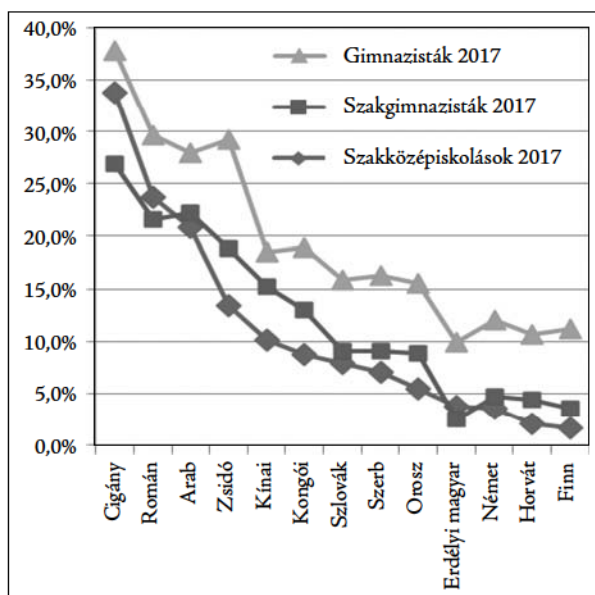
⁵ Az „Iskola és társadalom 2017” kutatás négy város iskolatípusokra reprezentatív középiskolai mintáján folyik Budapesten, Debrecenben, Győrött és Pécsen, városonként 1000 főre tervezett mintákkal. A kutatócsoport: Bognár Adrienn, Csákó Mihály, Murányi István, Nárai Márta, Sik Domonkos. Adatfelvétel: 2017. március–április.

⁶ A gondolat azért vetődhetett fel, mert előfordult, hogy olyan kohorsz kilencedikeseit vizsgáltuk, amelyből korábban hetedikesként is mintát vettünk. De az alappopuláció egyik esetben sem a kohorsz volt, hanem a hetedikesek, illetve a kilencedikesek, ami nem azonos, csak nagyon hasonló populációt jelent.

2011), hogy nincsenek olyan népek, akiket szisztematikusan együtt utasítanak el – pl. a környező nemzeteket a magyar nacionalizmus alapján, vagy a külső jegyek alapján megkülönböztethetőket, mint az arab, a kínai és a kongói, valamiféle kialakuló rasszizmus alapján. A 13 éves válaszolók csak abban különböztek egymástól, hogy sok vagy kevés csoportot tekintettek zavarónak, rendszeres mintázatokat nem lehetett azonosítani. A leggyakrabban elutasítottak mindig a cigányok, a románok, az arabok és a zsidók voltak, bár az elutasítók aránya változott.

A középiskolákban is hasonló a kép, 2017-ben is. Együttes elutasítási sémákat nem lehet találni sem táblázással, sem erősebb statisztikai eszközökkel, pl. főkomponens-elemzéssel. Akiket a gimnazisták közül zavarna a román padtárs (24,1%), azoknak egyharmada sem utasítana el még egy földrajzi szomszédot, egy szlovák padtársat. Csak a szakközépiskolások között nagyobb az arány: a románokat elutasító 30,1 százaléknak a fele (13,7%) egy szlovákot is elutasítana. De ez még mindig nem jelenti azt, hogy serdülők körülhatárolható csoportjaiban a magyar nacionalizmus abban a formában jelentkezne, hogy valamennyi környező néppel szemben folytonos ellenszenvet táplálnának. Kiemelkedő arányban 2017 középiskolásait is a cigány, a román, az arab és a zsidó padtárs zavarná.

Nézzük meg hát az egyes nemzetekhez/etnikumokhoz való viszonyt egyenként. Az 1. ábránk azt mutatja, hogy a különböző típusú fővárosi középiskolák tanulóinak mekkora hányada gondolja 2017-ben, hogy zavarná, ha valamilyen más nemzetből, etnikumból származó padtárs kerülne mellé.

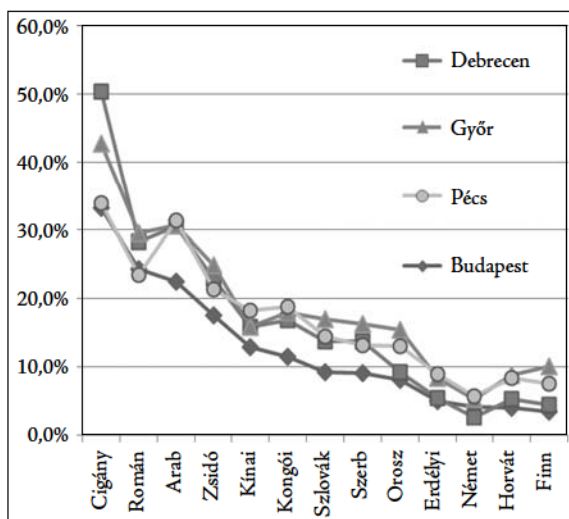

1. ábra: A fővárosi középiskolások hányad részét zavarná más nemzetiségű/etnikumú padtárs (a gimnazisták csökkenő sorrendjében)?

Szembeötlő, hogy amíg az érettségit adó középiskolákban az egyes csoportokkal szemben intoleráns tanulók aránya – egy-két kivételtől eltekintve: pl. cigány, kínai, kon-

gói elutasításában – közel áll egymáshoz, addig a szakközépiskolások között arányuk rendre jóval magasabb. Különösen látványos ez a kevésbé elutasított csoportok esetében, amilyenek az erdélyi magyarok, a finnek, a horvátok, a németek. E csoportokkal szemben a szakközépiskolásoknak több mint kétszer akkora hányada mutat intoleranciát, mint a gimnazistáknak és szakgimnazistáknak. Megállapíthatjuk, hogy 2017-ben a szakközépiskolások között az intolerancia általános szintje magasabb, mint a többi iskolatípusban.

Megjegyzendő, hogy ez a jelenség a vizsgált városok közül Debrecenben a leggyengébb (a látható különbségek nem bizonyulnak szignifikánsnak), ezzel szemben Győrben és különösen Pécsen igen erősen mutatkozik (2. ábra).

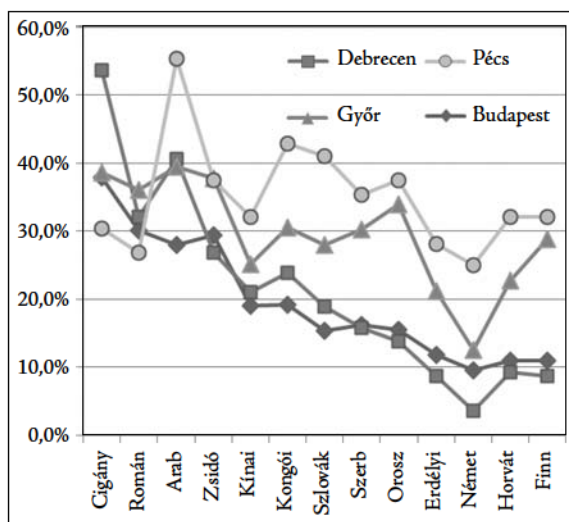
2. ábra: Négy város középiskolásainak hányad részét zavarják különféle más nemzetiségű/etnikumú padtársak (a gimnazisták csökkenő sorrendjében)?

Itt a cigányok kivételével minden csoportot legalább kétszer akkora arányban utasítanak el a szakközépiskolások, mint a másik két iskolatípus tanulói. Éppen a cigányok kisebb arányú elutasítása feltűnő, és erre talán az adhat magyarázatot, hogy ők leginkább a szakközépiskolába kerülhetnek be az általános iskola elvégzése után, és feltehető, hogy nemigen zavarja őket, ha padtársuk is cigány.⁷

A fővárosban a legtoleránsabbak a középiskolások, a másik három város között nincs egyértelmű sorrend, de az arányok közel állnak a budapestihez. Természetesen nem ilyen sima lefutású a grafikonunk, ha iskolatípusonként rajzoljuk meg. A szakközépiskolások attitűdjének képe sokkal jobban különbözik városonként. Budapest és Debrecen szakközépiskolásai közel állnak egymáshoz, de a pécsiek közül zavarják a legtöbb tanulót a cigányok, a románok és a zsidók kivételével mindegyik csoport, ha egy padba kerülnének. A győriek csaknem minden nemzet/etnikum tekintetében tisztán közbülső helyzetben vannak Pécs és a többiek között. (Lásd a 3. ábrát.)

⁷ A kérdőívben nem érdeklődtünk a kérdezettek etnikai identitása felől, ebből a szempontból mintánk nem reprezentatív, ezért csak feltételezést fogalmazhatunk meg.

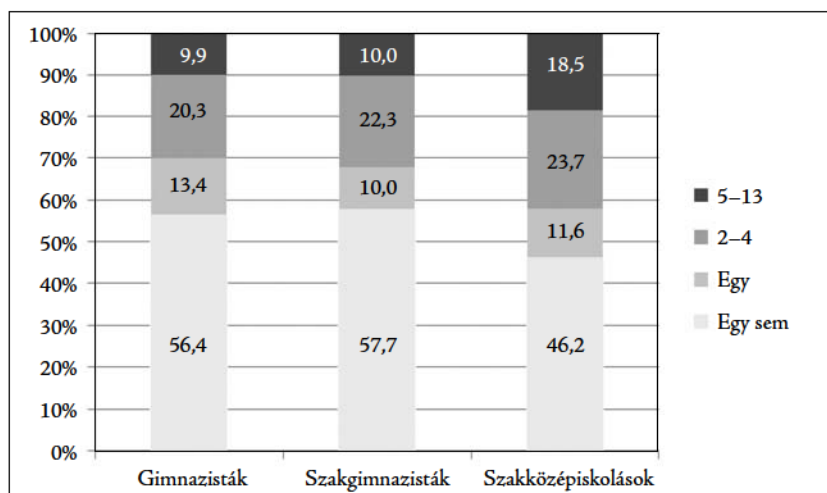
A magyarázat nehézsége szempontjából feltűnő, hogy cigány padtárs a pécsi szakközépiskolásokat zavarná a legkisebb, a debrecenieket pedig a legnagyobb arányban. Pedig a két város egyaránt jelentős cigány népességgel rendelkezik, és azt az iskolatípust hasonlítjuk össze, ahová a leginkább bejuthatnak a cigány fiatalok is. 2005-ben és 2008-ban nem városok, hanem megyék adták e minták alapsokaságát, de Hajdú-Bihar megye és Baranya megye között nem találtunk olyasféle különbséget, mint 2017-ben Debrecen és Pécs között. Az egyes városok görbéinek „megbolydulása” a 3. ábrában jelzi az attitűdök különbségeit iskolatípusonként és városonként, amelyeknek hatását érdemes lesz elenőrizni. Hasonlóképpen érdemes lesz megnézni korábbi vizsgálatainkban, hogy voltak-e előzményei ennek a jelenségnek, ha megpróbálunk városi kategóriákat szerkeszteni. Egyelőre csak a jelenséget tudjuk azonosítani.

3. ábra: Négy város szakközépiskolásainak hányad részét zavarnák különféle más nemzetiségű/etnikumú padtársak 2017-ben?

Ha az intolerancia általános mérőszámaként a tanuló által elutasított csoportok számát tekintjük, az iskolatípusok különbsége Budapesten szemléletes.

A 4. ábránk azt mutatja, hogy az egyes iskolatípusok tanulóinak hány százaléka utasított el 0, 1, 2–4, illetve 5–13 „idegen” csoportba tartozó padtársat. A gimnazisták és a szakgimnazisták oszlopa között csak hajszálnyi a különbség, a szakközépiskolások eloszlása azonban látványosan más az oszlop alsó és felső végén: 10 százaléknál kevesebben tolerálnak mindenkit, és 10 százaléknál többen utasítanak el nagyon sok vagy akár minden „idegent”. Egyértelmű, hogy 2017-ben nem az általános és a szakképzés diákjai között húzódik az attitűdök határvonala, hanem a két, érettségit adó iskolatípus és a csak nevében középiskola tanulói között.

4. ábra: Hány „idegen” padtárs zavarná a budapesti középiskolásokat? (csoportosított adatok)

Magyarázó tényezők keresése

Ha arra gondolunk, hogy mennyi átalakítás érte a középfokú iskolatípusokat az utóbbi kilenc évben, fel kell merülnön bennünk a gondolat, nem pusztán az ilyen változtatások terelték-e úgy a tizenéveseket, hogy a legkevésbé toleránsak ennyire jelentős arányban éppen a szakközépiskolába – korábban szakiskolába – kerüljenek? Ez a kérdés nem tartozott kutatásunk körébe, hiszen csak az eredmény nyomán vetődött fel. De megközelíthetjük a választ úgy, hogy megnézzük: a 2008-as és 2005-ös adatfelvételben ugyanilyen helyzetbe kerültek-e a szakiskolások a többiekkel szemben?

A válasz: nem. Egyrészt, nem gyakoribb ma az idegenekkel szembeni ellenézés ebben az iskolatípusban, mint kilenc éve volt, sőt ennek a szakmát adó intézménynek a tanu-

1. táblázat: Hányféle padtárs zavarná?
(2005, 2008, 2017, iskolatípusonként évenként %)

Iskolatípus	Év	Egy sem	Egy	2-4	5-13
Gimnazisták	2017	56,4	13,4	20,3	9,9
	2008	43,5	13,2	25,7	17,6
	2005	52,7	12,4	19,7	15,2
Szakgimnazisták*	2017	57,7	10,0	22,3	10,0
	2008	49,4	9,1	17,5	24,0
	2005	44,1	11,8	23,6	20,6
Szakközépiskolások**	2017	46,2	11,6	23,7	18,5
	2008	43,0	13,9	20,0	23,0
	2005	47,3	4,7	23,1	24,9

* 2005-ben és 2008-ban szakközépiskolások.

** 2005-ben és 2008-ban szakiskolások.

lói között szintén sejthető egy tendencia az intolerancia csökkenésére – amennyiben ma kevesebb közöttük a mindenféle másságot elutasító fiatal. Másrészt, a szakközépiskolák diákjai között 2008-ban is és 2005-ben is a szakiskolásokhoz hasonló arányban voltak intoleránsok, míg 2017-ben – mint látjuk – ez az arány kisebb: ők inkább a gimnazistákhoz hasonlítanak ebből a szempontból. (Lásd az 1. táblázatot, különösen a kiemelt arányokat.)

Vagyis korábbi méréseinkben nem a szakiskolások váltak el élesebben a többiektől, hanem a kétféle szakképző intézményben tanulók a gimnazistáktól. Az átrendeződés egyértelmű, és ebben az iskolatípusok átalakítása közrejátszhatott. 2010 óta több mint 150 000-rel csökkent a középiskolába járók száma.⁸ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ezek a fiatalok mind kiestek a középiskolázásból, hanem azt, hogy jó részük a kívánt intézményből kiszorulva, más iskolatípussal kellett hogy beérje – kiszorítva onnan másokat. Minden ilyen változáskor a társadalmi létra legalján állókon csattan leginkább az ostor.

2. táblázat: Hányféle padtárs zavarná, ha zavarná valaki?*(átlag)

Tényező	csoport	2005	2008	2017
Iskolatípus	gimnázium	3,64	3,94	3,25
	szakközép./szakgimn.	4,31	4,63	3,78
	szakiskola/szakközép.	5,04	4,43	4,72
Neme	fiú	4,65	4,64	3,97
	lány	3,52	3,82	3,39
Anyai iskolai végzettsége	8 általános	4,50	4,11	4,58
	gimnázium	4,54	4,56	3,09
	főiskola	4,02	3,97	3,18
Van-e „más” osztálytárs?	van	4,32	3,98	3,70
	nincs	3,98	4,35	4,03

* Ez az átlag a legalább egy csoportot elutasítóokra vonatkozik.

Az iskolatípusok tanulóinak összehasonlításában ez azt jelenti, hogy az ideai szakközépiskolák egy része a korábbi mércével válogatva még gimnáziumba járna, a két iskolatípus tanulói tehát pár évig még jobban hasonlítanak egymásra, mint korábban. Az erősebb különbség az intézményrendszer más pontjára helyeződött át. Kulturális attitűdjeikben a mai gimnazisták és szakközépiskolások szükségképpen közelebb állnak egymáshoz, mint a 9-10 évvel ezelőtti szakközépiskolások álltak a gimnazistákhoz. Magát a hasonlóságot és különbözőséget nem az iskolatípus okozza, az csak újabban kétfelé osztja, ami korábban egyben volt, s ezzel másodlagosan hozzájárulhat a fizikai és szellemi foglalkozásuk közötti szociokulturális távolság növekedéséhez és viszonyuk romlásához.

A törvénnyel és rendeletekkel módosított iskolatípus hatásán kívül módunk van figyelembe venni a nemek különbözőségét, a család szociokulturális státusát, és azt is, hogy vannak-e a kérdezettek osztálytársai között más nemzetiségű vagy etnikumú tanulók.

⁸ https://www.ksh.hu/stadat_eves_2_6 (a 2.6.7., 2.6.8., 2.6.9. táblák).

Az iskolatípus, az évfolyam és a tanulók neme szignifikáns kapcsolatban van az elutasított padtársak számával, ebben nincs változás 2008, sőt 2005 óta. Azt is régóta tudtuk, hogy a serdülő fiúk kevésbé toleránsak a lányoknál. A 2017. évi kutatásból azt is megállapíthattuk, hogy a demográfiai tényekben gyökerező különbség is csökkenhet, mégpedig azáltal, hogy a fiúk 2017-ben toleránsabbnak mutatkoztak, mint kilenc évvel ezelőtt, annyira, hogy az intolerancia általános visszaszorulásában is nagyobb szerepük van a fiúknak, mint a lányoknak. Ez a tendencia azon a határon belül valósul meg, hogy az idősebb kohorsz tagjai, a tizenegyedikesek átlagban kevésbé toleránsak a kilencedikeseknél (Budapesten 1,8 elutasítás 1,6-del szemben – nem szignifikáns; de Pécsen 2,5 elutasítás 1,6-del szemben). 2008-ban ez nem volt ennyire egyértelmű: vegyesen találtunk toleránsabb és kevésbé toleráns arányokat, miközben a kutatás értékpreferenciákra irányuló kérdéseiben az idősebb tanulók mindenütt többé vagy kevésbé, de demokratikusabb képet mutattak a fiatalabbaknál. 2017-ben az etnikai attitűdök magasabb életkorban intoleránsabbak.⁹

Egyszerű varianciaelemzés azt mutatja, hogy a toleranciát növeli, ha van az osztályban más nemzetiségű vagy etnikumú tanuló. Ahol nincs ilyen, vagy nem tudnak róla, ott nem tudunk változási tendenciát valószínűsíteni, megmarad az intolerancia viszonylag magas szintje. Ez a tényező a korábbi középiskolai vizsgálatokban nem működött, és gyakran érveltek – magam is – ellentétes hatása mellett.¹⁰ Elképzelhető, hogy más általános körülmények között más hatása lehet a közvetlen kapcsolatnak is, már csak azért is, mert minden konkrét helyzet egy történetnek egy pillanata, amelynek jelentését – a hozzá való viszonyt – nagymértékben befolyásolják előzményei.

A család szociokulturális státusát az anya iskolai végzettségével mértük, és csekély nem lineáris hatását találtuk. Úgy tűnik, mintha a két utóbbi adatfelvételünk között eltelt kilenc év alatt megerősödött volna az anya hatása, mégpedig úgy, hogy az anya középfokú végzettsége újabban tolerancianövelő hatással jár a serdülő gyermek szintjén, ami korábban nem volt egyértelműen látható. Ezt a sejtést érdemes lenne kifejezetten erre irányuló kutatással ellenőrizni. Valószínű, hogy legalább részben az iskolatípusok módosítása teszi lehetővé ezt a hatást is, mivel éppen a legfeljebb érettségivel rendelkező anyáknak lett nehezebb gyermekük kívánt szociokulturális státusának biztosítása, tehát nekik kell leginkább törekedniük a stabil középosztályi értékrend átadására, aminek lassan, de egyre inkább részévé vált a tolerancia.

Ezen a ponton eredményeink nem egyeznek azokkal a tapasztalatokkal, amelyek a gyűlölet szintjének növekedéséről szólnak. A serdülők padtárs-teszttel mért viszonya „más” népcsoportokhoz ma az elutasítás kisebb mértékét mutatja, mint ezelőtt másfél-két évtizeddel. A közben eltelt idő alatt a téma mindig a közvélemény homlokterében állt, és mindig vitatott volt. 2009 és 2012 között kutatócsoportunk megvizsgálta a családi szocializáció mechanizmusait (Csáki *et al.* 2010), ami nélkül nem állapítható meg, hogyan is jöhet létre ilyen eredmény. De különböző típusú családokban, különböző társadalmi miliókben egymással ellentétes folyamatok folyhatnak egyidejűleg. Ugyanannak

⁹ A tizenegyedikesek természetesen külön csoport, tehát nem tudjuk róluk, hogy milyenek voltak kilencedikes korukban, változtak-e egyáltalán, és ha igen, milyen irányban. Csak azt tudjuk, hogy tizenegyedikes korukban gyakrabban hajlanak intoleranciára, mint a jelenlegi kilencedikesek.

¹⁰ A kilencvenes években szakmunkástanulók kutatásában interjú technikával tudtuk adatolni, hogy akik cigányokkal dolgoztak egy brigádban, azokban ritkábban élt előítélet a cigányokkal szemben.

a társadalomnak bizonyos részeiben szocializálódnak fiatalok a cigányok és menekültek gyűlöletére, amelynek más köreiben a nehéz helyzetben lévők segítségére szocializálódnak a nemzeti/etnikai identitástól függetlenül. Kutatásaink alapján leginkább intézményekkel körülhatárolt közegekben zajló szocializációs folyamatok pillanatnyi állását tudjuk leírni, amelynek időbeli változása viszonylag csekély, és ez a relatív állandóság tekinthető a szocializáció fő jellemzőjének.

Hozzá tudunk-e szólni a migrációhoz?

A politikai aktualitások miatt merül fel a kérdés, hogy a menekültekkel szembeni gyakran embertelen fellépés és a tőlük való fenyegetettség hangoztatása vajon befolyásolták-e más népek megítélését a középiskolások körében?

A nemzetiségek és etnikumok listájának összeállításakor a kilencvenes években érhetően nem vettük figyelembe ezt a szempontot. Mivel kutatásunk általános politikai szocializáció kutatása, mindig fontosabbnak tartottuk a korábbi felvételekkel való összehasonlíthatóság valamelyes megőrzését, mint a bármilyen fontos aktualitások utáni érdeklődés beépítését a kutatási kérdések közé. Ennek következtében listánkon egyetlen olyan nép szerepel, amely ma jelen van a migrációval kapcsolatos közbeszédben, az arab. Természetesen a listánk majd minden eleméről nyilvánvaló, hogy ha a menekülthullámhoz semmi közük nincs is, csak migránsként válhatnak egy magyar középiskolás padtársává. A kínai és a kongói esetében még talán fel is sejlik a serdülőkből, hogy ők is messziről jöttek. A felvetett kérdés megközelítésére annyit tehetünk, hogy egymás mellé állítjuk a kiválasztott hármassal szemben korábban és most tanúsított attitűdöt,¹¹ és ebből próbálunk valamilyen feltevésekre jutni.

Az arab–kínai–kongói hármast nem vált ki koherens reakciót.

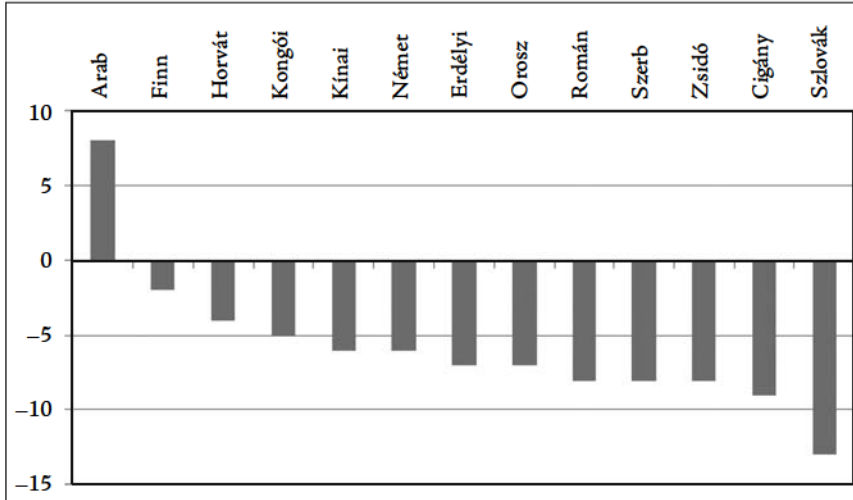
2017-ben a gimnazistáknak és a szakközépiskolásoknak egyaránt háromnegyed részét sem az arab, sem a kínai padtárs nem zavarná; a szakközépiskolások között ez az arány kétharmad. Mindhárom „potenciális migráns” – arab, kínai, kongói – padtárs zavarná a gimnazisták 4,8 százalékát, a szakközépiskolások 9,1 százalékát és a szakközépiskolások 12,0 százalékát. Ezek az adatok azért nem értelmezhetők a menekültek elleni attitűd jelének, mert akik e három padtárs közül kettőt elutasítanak, azok átlagban még legalább 3 másikat is elutasítanak, mindhármukat pedig csak olyanok utasítják el, akik még 5 további nemzet/etnikum fia/lánya mellett sem ülnének szívesen. Vagyis nem állítható, hogy az ilyen elutasítás célzottan ennek a hármastól szólna.

Másképp viselkedtek-e e tekintetben a 2010 előtti középiskolások? 2008-ban minden iskolatípusban kisebb volt az elfogadás aránya: a gimnáziumokban épp meghaladta a 70 százalékot, a szakképző iskolákban pedig picivel a kétharmad alatt maradt. Ezzel szemben mindhármukat elutasította a gimnazisták 12,4 százaléka, a szakközépiskolások 14,4 és a szakiskolások 12,7 százaléka. Bár a gimnazisták között ez egyértelműen kevesebb toleranciát mutat, mint 2017-ben, de ismét az a probléma, hogy már egyiküket is csak olyanok utasítják el, akik még három padtársat elutasítanak, mindhármukat pedig csak olyanok, akiket még hat másik is zavarna. Vagyis itt sem állítható, hogy az intoleráns tanulók éppen az általam a migránsok képviselőjére rendelt trióval szemben lépnének fel. 2005-ben a mindhárom más nemzetiségű társat elfogadók aránya a gimnáziumokban

¹¹ A teljes lista adatait használjuk, mert a többi néppel szembeni reakcióval való összevetés is segíthet.

77,1%, a szakközépiskolákban 68,5%, a szakiskolákban 66,9% volt, kicsivel (nem szignifikánsan) magasabb, mint 2008-ban. Mindhárom társat a gimnazisták 7,2 százaléka, a szakközépiskolások 13,1 és a szakiskolások 15,4 százaléka utasította el. Csakhogy ezek az intoleráns fiatalok még sok más nációval szemben is intoleránsak, vagyis épp ez a három elutasítás nekik sem tekinthető fontos jellemzőjüknek.

Egyedül az arabokkal szemben látunk olyan viselkedést, amely esetleg keletkezhet az ellenséges „migránsokkal” kapcsolatos propaganda hatására (5. ábra).

5. ábra: Az egyes nemzeti/etnikai csoporthoz tartozó padtársat elutasítók százalékarányának különbsége budapesti középiskolásoknál 2008 és 2017 között ($\pm\%$)

2017-ben a budapesti középiskolások közül mindenféle padtárs kevesebbet zavarna, mint 2008-ban – kivéve az arabokat. Ebben az összefüggésben feltehetjük, hogy az arabokat elutasítók arányának növekedése nagy valószínűséggel a menekülő népességbeli gyakoriságuknak köszönhető. Ennek az állításnak az alátámasztására pozitívan használhatjuk azt a megállapítást, hogy az arab–kínai–kongói hármas nem vált ki koherens reakciót. Az arab éppen azért alkalmas a menekülőkkel szembeni ellenérzés jelzésére, mert ezt a funkciót egyedül gyakorolja. Mintegy két évtizeddel korábban a hetedikesek között szintén találtunk egy „arabellenes” évet – elsősorban a fővárosban –, amikor arabok Budapest belvárosában alkalmi utcai pénzváltóként léptek fel és híresültek el. Amikor ez a lehetőség megszűnt a számukra, a hetedikesek padtárs-tesztjében is leapadt az ellenérzés hulláma.

Az araboktól való tartózkodás arányának visszakúszása a 2005-ös középiskolai szint fölé (14%-ról 22%-ra) alapot ad arra, hogy egy célzott kutatás ebben a migránsellenes propaganda, illetve az általa befolyásolt közvélemény hatását próbálja feltárni. Az „Iskola és társadalom 2017” kutatás adataiból az is látszik, hogy az arabokkal szembeni ellenérzésnek ez a mértéke (22%–28%) nem tekinthető erős bizonyítéknak, hiszen a románokat elutasítók 8 százalékos csökkenésük mellett is nagyjából ugyanannyian vannak (24%), a cigányokat pedig 9 százalékos csökkenésük mellett is lényegesen többen (33%) utasítják el. Más szóval: ha az arabokkal szembeni ellenérzés jelentős gyakoribbá válik,

sát a menekültekkel szembeni ellenérzés megnyilvánulásaként értelmezzük is, ennek az ellenérzésnek a mértéke nem arányos a migránsellenes médiakampánnyal, hanem beilleszkedik a serdülők szokásos antipátiái közé.

A középiskolások közül – ez nem meglepő – mind Budapesten, mind a három másik városban a szakközépiskolások közül zavaróan a legtöbbet egy arab padtárs, bár városonként nagyon különböző mértékben. Péccsett lenne alapja azt vizsgálni, hogy vajon a déli határ közelsége játszik-e közre abban, hogy a szakközépiskolások több mint fele (55,4%) zavarónak érezné az arab padtársat, és még egy kongói mellett sem ülne szívesen 42,9 százalékuk. Különösen figyelemre méltó ez akkor, amikor a cigány padtársat kevesebb mint egyharmad részük (30,4%) utasítaná el. Ezek az ad hoc megjegyzések csupán arra jók, hogy jelezzék: a menekültek tömeges megjelenése és a velük kapcsolatban kialakított ellenséges közvélemény feltehetően hatással van a középiskolások etnikai és nemzeti csoportokkal kapcsolatos gondolkodására és attitűdjeire. Mivel pedig ezek hosszú távon fejtik ki hatásukat, az érintett kohorszok későbbi kutatásaiban hasznos lesz figyelembe venni ezeket a hatásokat.

Következtetések

Az „Iskola és társadalom 2017” kutatás padtárs-tesztjének adatai megmutatták, hogy a serdülők etnikai és nemzeti csoportokkal kapcsolatos attitűdjei tartósan hasonló séma szerint épülnek fel. E hasonlóságon belül a politika és a közvélemény rövid távú ingadozásai okozhatnak átmeneti különbségeket, miközben hosszú távon az intolerancia lassú csökkenése figyelhető meg. A hosszabb távon érvényesülő befolyásoló tényezők a nem, az életkor és a család szociokulturális státusa, összefüggésben a társadalom-földrajzi tényezőkkel. Az iskolatípusok között mindig erős és stabil különbségeket találhatunk, de ezek a különbségek nem az iskolatípusokból erednek, csak az oktatáspolitikai döntések által befolyásolt felvételi szelekcióból.

IRODALOM

- CSÁKÓ M. (2011) Idegenellenesség iskoláskorban. *Educatio*, Vol. 20. No. 2. (Külföldiek) pp. 181–193.
- CSÁKÓ M., MURÁNYI I., SIK D. & SZABÓ I. (2010) A családi politikai szocializációról. *Társadalomkutatás*, Vol. 28. No. 4. pp. 419–446.
- SZABÓ I. & ÖRKÉNY A. (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. (Minoritás könyvek 5.) Budapest, Minoritás Alapítvány.